

אזי בימי חשמנים

תור הזהב – שלומציון המלכה

הרב צבי הבר

א. פתיחה

בפרק הקודם דיברנו על אלכסנדר ינאי, המלך שנתפס כמדרדר הראשי של הממלכה החשמונאית. הוא התנתק מהעם, התחבר לקבוצה הצדוקית, הרג המוני יהודים, ובימיו היה גם מרד של העם נגדו, מרד שדוכא באופן מאד אכזרי. בסוף ימיו, למרות שיש לו בנים בגירים שיכולים להמשיך את שלטונו, הוא מוסר את המלוכה אחריו לידי אשתו – שלומציון, שהיא זו ששחררה אותו ממעצר ובזכותה היה למלך. נציין שגם במהלך שלטונו של ינאי, ע"פ עדותו של יוסף בן מתתיהו, שלומציון הייתה שותפה בהנהגת המדינה, כמו לדוגמה במינוי אנטיפס סבו של הורדוס לנציב של אדום, דבר שיוביל לאחר מכן לחיסול ממלכת החשמונאים.

לפי יוסף בן מתתיהו למרות הדרך בה צעד במהלך חייו, מצווה ינאי לפני מותו את אשתו להתחבר לפרושים, ובדרך זו תוכל להבטיח את שלטונה. היום נראה האם שלומציון שמעה בקולו ובעצתו.

ב. מלכות שלומציון

שלומציון מלכה כתשע שנים. היא מוזכרת מספר פעמים בספרות חז"ל בשמות קרובים ושונים: שלומציון, שלמצה, שלמצו, שלציון ושלמינון. מבחינה מדינית וצבאית היא הייתה מלכה חזקה, והיא הצליחה לשמור את הממלכה גדולה וחזקה. היא הכפילה את גודל הצבא, אספה אליה חיל שכירים רב ועצום, ושלטה בארצות נוכריות. כשמלך ארמניה יצא למסע כיבוש גדול, וכבש את סוריה, ונלחם עם שרידי הממלכה הסלווקית שברחו לעכו, היא פנתה אליו בתוספת מתנות יקרות, והוא לא התחיל להילחם בחשמונאים. האם זו הסיבה? ייתכן שכן, אבל נראה שלא הסיבה היחידה, כי קמו לו אויבים מהמזרח והוא חזר לארצו כדי להילחם בהם.

איך היא התנהלה מבחינת הציבור? תלוי את מי שואלים, ולא סתם את מי גם תלוי מתי שואלים אותו...

לפי יוסף בן מתתיהו ברור מעל לכל ספק שהיא שמעה בקול ינאי לפני מותו, ולמעשה היא החזירה את הפרושים להיות לציר מרכזי בשלטון, היא התירה להם להפעיל מערכת שיפוטית כולל בדיני נפשות. ראינו כבר בפרק הקודם שלפי המסורת של התלמוד הבבלי היא הייתה אחותו של שמעון בן שטח, החביאה אותו בזמן הריגת החכמים הפרושים, ולאחר מכן השיבה אותו למקום חשוב גם ביחס לינאי.

בימיה אנחנו רואים כל מיני סיפורים על המתה בבית דין גם במקרים חריגים: כמו הסיפור של שמעון בן שטח שהרג שמונים מכשפות באשקלון ביום אחד, או יהודה בן טבאי שהרג עד זומם אחד להוציא מלבן של צדוקים ועוד.

במשקפיים של חז"ל מדובר במלכה חיובית ביותר. נפתח בסיפור שמופיע במגילת תענית:

בתרין בשבט יום טב ודילא למספד... בזה מת ינאי המלך. ששמחה היא לפני הקדוש ברוך הוא כשהרשעים מסתלקין מן העולם. אמרו כשחלה ינאי המלך שלח ותפש שבעים זקנים מזקני ישראל נטלן וחבשן בבית האסורין וצוה לשר בית האסורין אם מתי הרג את הזקנים ההם עד שישראל שמחין להם, ידו על רבותיהם. אמרו אשה טובה היתה לו ושלמינון שמה וכשמת סלקה טבעתו מעל ידו ושלחה לשר בית האסורין אמרה לו רבך בחלום התיר אותם הזקנים התירם והלכו להם לבתיהם ואחר כך אמרה מת ינאי המלך יום שמת בו ינאי המלך עשאוהו יום טוב.

במשקפי המדרש המופיע בסכוליון של מגילת תענית, לא ינאי ציווה לשלומציון להיטיב עם הפרושים, אלא הייתה זו דרכה של שלומציון, שהתנהלה בעורמה כנגד דרכו של ינאי, ובדרך זו הצילה את חכמי ישראל מהריגתם בשבי.

היא נזכרת בספרות חז"ל תמיד בהקשר חיובי, וכמעט תמיד ביחד עם שמעון בן שטח. לדוגמא מופיע במדרש יקרא רבה בפרשת בחקותי, ומוזכר גם במסכת תענית:

ונתתי גשמיכם בעתם בלילי שבתות, מעשה בימי שמעון בן שטח ובימי שלמחה המלכה שהיו גשמים יורדים בלילי שבתות עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני הזיתים ועדשים כדינרי זהב ובצרו מהם חכמים והניחום לדורות הבאים להודיע כמה חטא גורם לקיים מה שנא' (ירמיה ה) עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם.

(תענית כג, א)

למעשה היא הייתה הדמות השלטונית החיובית ביותר שמוזכרת בין השליטים החשמונאים, וככזו נחרטה בתודעת הדורות.

עד שמגיעים ליוסף בן מתתיהו. אצל יוסף בן מתתיהו זה תלוי באיזה ספר מסתכלים. זו אולי הבעיה המהותית בדברי יוסף בן מתתיהו, ואולי בכל היסטוריון שהוא. העובדות ההיסטוריות המתוארות הן זהות לחלוטין, השאלה היחידה היא דרך ההתייחסות וההסתכלות על הדברים.

ישנו הבדל תהומי בין מה שהוא כותב בספרו תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים ובין מה שהוא כותב בקדמוניות היהודים. את שני הספרים הוא כתב כשהוא כבר היה שבוי קונספטואלית בשבי הרומאים. בתחילה הוא כתב על תולדות המלחמה עם הרומאים ושם תקופת החשמונאים היא תחילת הספר, ולאחר מכן לאחר שנים הוא כתב את קדמוניות היהודים, כתיאור הרקע ההיסטורי של העם היהודי עד המלחמה עם הרומאים ושם תקופת החשמונאים נמצאת בחלק המאוחר של הספר.

בספרו המוקדם הוא מתאר את שלומציון באופן מאד חיובי:

הוא השאיר את מלוכתו ביד אלכסנדרה אשתו, בבטחו בה כי ישמעו לה היהודים על נקלה. יען אשר רחקו דרכיה מדרכי אכזריותו וגם התנגדה למעשי תועבותיו. ובה קנתה את לב העם לאהבה אותה. ותקות המלך לא נכזבה. כי האשה הרפה השכילה להחזיק בידיה את השלטון וזכתה לתהלת מושלת ביראת א-להים. היא נזהרה מאד בחוקי מסורת האבות והרחיקה מן השררה את הבועטים במצות הקדושות.

אלא מה הבעיה? הבעיה הייתה עם הפרושים. היא החזירה אותם לשלטון והם לאט לאט גנבו את ליבה, והובילו לבעיות שצצו לאחר מכן. זו התפיסה של יוסף בן מתתיהו כמובן.

בספרו המאוחר יותר – קדמוניות היהודים, הדברים כבר נכתבו באופן שונה לחלוטין. שם הוא מתייחס אליה לא כאל מלכה צדיקה המושלת ביראת ה', אלא כאשה "שתאוות השלטון העבירה אותה על דעתה למלוך שלא כדין בשעה שבניה הם במלוא אונם" או לחילופין כפי שהוא מסכם את שלטונה:

היא הייתה אשה שלא היה בה כלום מחולשת בנות מינה. שכן היא הייתה תאוות כוח-שלטון במידה יתרה והוכיחה במעשיה את כשרונה להפיק מחשבתה, ועם כל זה גילתה את חוסר התבונה של הגברים, השוגים תמיד בענייני השלטון.

ומכאן לסיפור ההיסטורי השווה בשני הספרים.

שלומציון הייתה עם הפרושים, החזירה אותם לשלטון, אפשרה להם להקים מערכת שיפוטית בדיני נפשות, על פי התורה, דבר שיש לו הד גם בדברי חז"ל כפי שהזכרנו קודם. הפרושים הוציאו להורג את כל אלו שהיו שותפים להריגת הפרושים בימי ינאי. הדברים הגיעו עד מצב שבו הצדוקים שהיו מקורבים לינאי חששו מאד לחייהם, וביקשו מהמלכה שתציל אותם, כי הפרושים הורגים ללא הפסקה בקרובי בעלה. הם איימו שהם יעברו להיות לוחמים אצל חרתת מלך הערבים שישמח מאד לקבל אותם או כל מנהיג אזורי אחר. אבל הם רוצים לשרת את המלכה. אם היא מעדיפה את הפרושים אז זו זכותה אבל לפחות שתיתן להם פליטה, והם מוכנים להיות אחראיים מבחינה צבאית על המבצרים שיש בממלכה ולהגן עליה, ואפילו אם יצטרכו בשביל זה לחיות חיי עוני. הם גם שיחקו על הצד הרגשי:

וכשהרבו לדבר דברים כאלה קראו לרוחו של אלכסנדרוס שיעורר רחמים על המתים ועל הנתונים בסכנה, עד שכל העומדים סביב זלגו עיניהם דמעות.

לצדוקים היה חסיד נלהב בתוך המשפחה – והוא אריסטובולוס, שהיה מפקד הצבא.

לשלומציון היו שני בנים: הורקנוס ואריסטובולוס. עוד בתחילת מלכותה היא חילקה ביניהם את תפקידי השלטון. הורקנוס הבכור מונה להיות הכוהן הגדול, ואריסטובולוס להיות, כאמור, מפקד הצבא. אריסטובולוס לא ראה בעין יפה את התנהלותה של אמו, ואת תיעדוף הפרושים, שהיו גם אהובים על העם, וליבו היה אחרי הצדוקים שהיו מפקדי הצבא והשכבה העשירה בעם. הוא זה שדחף את אמו לסלוח לצדוקים ולמנות אותם למפקדי המבצרים. כנראה שמאחורי ההתנהלות שלו עמדה תוכנית בפני עצמה.

לאחר מספר שנים שלומציון חלתה באופן קשה ונפלה למשכב. אריסטובולוס חשש שהיא תמות ואז המלוכה תינתן באופן טבעי לאחיו הורקנוס, שהיה מקורב יותר לפרושים. הוא פנה למפקדי המבצרים הצדוקים ששלומציון מחלה להם ושמה אותם שם והתחיל לארגן מרידה צבאית. שלומציון שמה לב שהוא 'נעלם' אבל בתחילה לא נתנה לזה משמעות גדולה. אבל לאט לאט הגיעו השמועות שהוא מתחיל להשתלט בפועל על הממלכה. מה שעשתה שלומציון הוא שהיא לקחה את אשתו של אריסטובולוס ואת משפחתו ושמה אותם במבצר שמור ליד בית המקדש כאמצעי מיקוח עם אריסטובולוס שבינתיים הרחיב את המרידה שלו ותוך שבועיים כבר השתלט על עשרים ושניים מקומות, וכן היו בידו אוצרות רבים, הן שהרוויח והן שתפס. הורקנוס והפרושים ביקשו מהמלכה להורות מה לעשות, אבל היא הייתה כבר חולה, ונתנה להם למעשה יד חופשית, ולאחר זמן לא רב היא מתה.

זמן מלכותה נמשך תשע שנים, ובעיניי חז"ל נחשב לתור זהב של מלכות החשמונאים. הדבר תואם למה שמופיע אצל יוסף בן מתתיהו אם אנחנו מנכשים משם את השקפותיו הדתיות והפוליטיות ומתייחסים לעובדות לאשורן.

ניצני הדברים שליוו את ממלכת החשמונאים עוד מימי יוחנן הורקנוס, וביתר שאת בימי אלכסנדר ינאי בעלה רק פרחו ועלו. המתח בין הפרושים אהובי העם ובין הצדוקים שהם השכבה האריסטוקרטית התעצמו. בחירתה בדרך הפרושים הובילו לתקופת שיא ופריחה בממלכה, אבל הגחלת הצדוקית שנותרה, עתידה להפוך לאש גדולה, ולהוביל למלחמת אחים קשה בימי בניה הורקנוס ואריסטובולוס – ועל כך אי"ה בפרק הבא.